

Beszédhelyzet és névhasználat

Ma kommunikációs tevékenységünk egységének a szöveget tartjuk. A szöveg mindenkor a beszédhelyzet függvénye. Nagyon sokféle beszédhelyzetbe kerülünk a mindennapi életben. A különböző szituációk arra kényszerítenek bennünket, hogy ugyanazt a mondanivalót másképpen adjuk elő, vagy másképpen fogalmazzuk meg. Szokásos két alaphelyzetet elkülöníteni: a hivatalos és a nem hivatalos (a magán) érintkezést (DEME LÁSZLÓ, Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség 24). Ez a két alaphelyzet az írásbeli és a szóbeli érintkezésben egyformán elkülönül egymástól. Másként beszélünk ugyanarról a témáról hivatalos helyen, vagy hallgatóság előtt, mint szűk baráti körben, vagy éppen a családjunk előtt. Nagy különbség van egy baráti levél és egy hivatalos levél között, vagy egy gyűlésen tartott és egy családi körben tartott beszámoló között.

A beszédhelyzetnek hivatalos és nem hivatalos érintkezési formára mint két alaphelyzetre bontása bár jogosult, mégis nagymértékű leegyszerűsítése a sokféleségének. A beszédhelyzet, amelybe az ember kerülhet, igen sok tényezőtől függ. A kommunikáló felek társadalmi osztályhoz vagy réteghez tartozása, műveltsége, egymáshoz való viszonya, a beszélők életkora, száma, a megnyilatkozás alkalma, célja, a beszélők érzelmi állapota stb. mind nagyon erősen befolyásolja azt, milyen a szó- és kifejezés-használatuk, milyen lesz a stílusuk.

Nemcsak a közsók, hanem a tulajdonnevek használata is a beszédhelyzet függvénye. Az igen gazdag magyar tulajdonnévrendszer lehetővé teszi azt, hogy szinte mindenféle érintkezéshez, a kommunikáció legkülönbözőbb helyzeteiben megtaláljuk az oda illő névformát. Elsősorban személynévrendszerünk alkalmas erre, de a földrajzi neveinknek, az intézményneveinknek, sőt sok márka- és gyártmányneveinknek is ma már több alakváltozatuk van, amelyek a különböző szituációkban felhasználhatók.

A beszédhelyzetek sokféleségének a következménye az a sok zavar, amellyel a szakirodalomban a különböző tulajdonnevek felosztásában találkozunk az olvasó. A sokféle felosztási mód mind ennek a következménye. ÖRDÖG FERENC kitűnő munkájában írásbeli vagy hivatalos nevekről és szóbeli nevekről beszél, ez utóbbiban szólítónevekről vagy becenevekről és említőnevekről vagy ragadványnevekről (Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén). A mindennapi életben azonban ezeket az alaphelyzeteket sokszor összekeverik az emberek. Ezt egyébként a szerző is említi a munkájában. HORST NAUMANN Vorname — Rufname — Übername című tanulmányában mindjárt a dolgozat elején megállapítja, az utónevek használata egy közösségtől függően a társadalmi érintkezésben több síkon csoportosítható. Más utónév van bejegyezve a hivatalos dokumentumokba, másként szólítják az utónév viselőjét a családban, és másként a játszótársak között meg az iskolai osztályközösségben. (Namenkundliche Informationen 1976. Nr. 29.) A különböző névalakoknak a felhasználását eléggé részletesen elemzi J. SOLTÉSZ KATALIN A tulajdonnév funkciója és jelentése című munkájában: „A személy-

névnek, a becenévnek, a családnévnek a különböző névkiegészítőkkel és a tegező, magázó, tetszikező nyelvi formákkal számtalan kombinációja lehetséges, és mindegyike más-más társadalmi-érintkezési viszonyoknak felel meg: »gyere, János«, »gyere, Jancsi«, »gyere, Jancsikám«, »jőjjön, Kovács«, »jőjjön, Kovács úr«, »tessék jönni, Kovács bácsi«, »gyere, Kovács«, »jőjjön, János« és így tovább. E kombinációk némelyike ritka, csak meghatározott feltételek között képzelhető el, pl. »jőjjön, Jánoska« (nő szólhat így az udvarlójához), »tessék jönni, Jancsi« (rég-i cseléd a gazdája gyerekéhez), »tessék jönni, Kovács elvtárs« (alárendelt a főnőkhöz), »gyere, Kovács elvtárs« (mozgalmi kapcsolatban), de teljesen inadekvát a »gyere, Kovács úr« megszólítási forma, legföljebb olyan ember mondhatja, aki angol nyelvi környezetbe szokott, és nem ismeri a tegezés-magázás különbségét. [Bekezdés.] Személy-emléteskor — ha nem közeli személyes ismerősről van szó — a családnév vagy a teljes név járja...» (I. m. 150.) S ha közeli ismerősről vagy egyáltalán ismerősről van szó, az említőnevet nyugodtan felcserélik a szólító-nevekkel.

A magam gyűjtéséből hadd mondjak példákat a névváltozatoknak különböző beszédhelyzetekben való felhasználására.

Egy 1977-ben megjelent tanulmányomban részleteztem, hogy 161 Éva keresztnévű általános iskolai tanulót hogyan szólítanak meg otthon és az iskolában. Eszerint otthon a keresztnév becéző alakján hívnak 94, a keresztnév alapalakján 57, a „Baba”, „Mókuska” stb. típusú alakon 10 tanulót. Az iskolában a keresztnév becéző alakja 29 tanulónál, a keresztnév alapalakja 77, a családnév becézett formája 18, a családnév 22, ragadványnév pedig 15 tanulónál a megszólítás formája. Ez azonban csak „normális” körülmények között van így. Ha dicsérik, becézik vagy kérnek tőle valamit, rá akarják beszélni valamire, vagy dorgálják, veszekednek vele, akkor a szokásos megszólító formák helyébe mások lépnek, a beszédhelyzetnek megfelelőbb formák.

Hasonló a helyzet a földrajzi nevek esetében is, bár itt a név funkciója miatt az alakváltozatok száma jóval kevesebb. A lényegesen kisebb szám összefügg azzal, hogy a beszédbeli alaphelyzetekből a megszólítás hiányzik. Erre inkább csak a költői nyelvben találunk példákat. A földrajzi objektumok megnevezésében nagy szerepe van a kommunikáló felek társadalmi osztályhoz, réteghez való tartozásának, életkorának, névismeretének, a kommunikáció helyének és a beszélő szándékának.

A magyar községnevek mai formájukat a századfordulón lezajlott községnévrendezés alkalmával és az azóta bekövetkezett alkalmi változtatásokban nyerték el. Az azonos nevű községek megkülönböztető előtagot kaptak. A mindennapi érintkezésben azonban a kommunikáció helye szabja meg, hogy a beszélő használja-e az előtagot, vagy nem. A Dunántúlon és a Nagyalföld legnagyobb részén pontosan meg kell nevezni Balassagyarmatot, Fehérgyarmatot. A szabolcsi ember azonban, ha Fehérgyarmatra utazik, csak *Gyarmat*-ot mond, ugyan-csak *Gyarmat*-ot mond a nógrádi ember Balassagyarmat helyett. Kisvárdából csak *Várda*, Felsőmarácból csak *Marác* lesz a község, illetve a város környékén lakók névhasználatában. Arra is van bőven példánk, hogy a nép nyelvében az előtag elhagyásával keletkezett alakváltozat igen jelentős torzulással használatos. A Vas megyei Hegyhátszentjakab nevét a környéken mindenki csak *Szentjakab*-ként említi, a parasztság a környéken még ezt az összetételt se hagyja meg, hanem *Szejakab*-ot mond. Sokszor nem az előtagot hagyják el, hanem az utótagot. Nyíregyházából így lesz a környéken *Nyíregy*, Baktalórántházából *Bakta*.

Az életkornak és a névismeretnek az utcák, terek megnevezésében van jelentős szerepe. Az idősebbek szívesebben használják az utcák régi nevét. A Nyíregyházi Dózsa György út az ő nyelvhasználatukban *Vay Ádám utca*, a Vöröshadsereg utca *Kállói út* stb.

Ha Nyíregyházán a lakosokat utcanévismeretből vizsgáztatnák, azt hiszem, a legnagyobb zavart a Felszabadulás tér helye okozná. Századunkban ugyanis ez a tér a következő neveket viselte: Templom tér (itt áll az evangélikus templom), Luther tér, Malinovszkij tér (felszabadulási emlékmű, egy lovasszobor is áll a téren), ma pedig Felszabadulás tér. A tér mai nevét, bár közvetlenül a város központja mellett van, és nagy rajta a forgalom, alig-alig ismerik. *Luther tér*-nek említik a legidősebbek, a középkorúak *Malinovszkij tér*-nek vagy *Lovasszobor tér*-nek nevezik, vagy pedig körülírással fejezik ki magukat: *ott, ahol a lovasszobor van*. Három évvel ezelőtt e téren megnyílt egy autógumi-szaküzlet, s ha autós embertől érdeklődik az ember, hogy valamelyik gumialkatrészt hol szerzett be, és hol van az új szaküzlet, a válasz: *a ló fenekében*.

A beszélő szándékának akkor van szerepe a névhasználatban, ha gúnyosan akar például községet megnevezni. Ilyenkor előkerülnek a falucsúfolók és azok a régi községnevek, amelyek nevét esztétikai okokból változtatták meg. Nyírkátát ilyen beszédhelyzetekben *Gebé*-nek nevezik, Érpatakot pedig *Hugyaj*-nak. Az ifjúságot is ez a szándék vezeti, amikor nyelvhasználatában egy homokos utat az igazi neve helyett *Homoksasszé*-nak, a Nyíregyházán átfolyó Érpatakot pedig *Gangesz*-nek nevezi.

Az intézmények megnevezésében is nagy szerepe van a beszédhelyzetnek. A Szabolcs-Szatmár megyei Víz- és Csatornamű Vállalatot még a hivatalos érintkezésben is nevezik *Vízmű*-nek, *Csatornamű*-nek vagy *Csatornázók*-nak, vagy pedig mozaikszóval *SZAVICSAV*-nak. A volt Kossuth Lajos Gimnázium és Szakközépiskola nevű oktatási intézményt Nyíregyházán és környékén csak *Kossuth*-nak nevezték, a távolabbi vidékeken *Nyíregyházi Kossuth Gimnázium*-nak, az idősebbek pedig csak *Lutyi* néven emlegetik, ugyanis régen evangélikus iskola volt. Az ifjúság szóhasználatában különösen sok alakváltozat él az intézmények megnevezésére. Nyíregyházán a Jereván nevű nyári szórakozóhelyet *Jerikó*-nak, az Omnia cukrászdát *Omnióziá*-nak, a Konzervgyárat *Leccsó*-nak nevezik. A Közgazdasági Szakközépiskola Budapesten *KÖZGÁZ*, Debrecenben *Lédi Köz*. Győrben a Rába Művelődési Központ *Lojd*, Abaújszántón az Ifjúsági Park *Kopraló*, a Borostyán Étterem pedig *Bori* stb.

A márka- és gyártmányneveknek is, különösen a közismerteknek, egyre több alakváltozatuk alakul ki. Az ifjúsági nyelvhasználatnak ebben is igen nagy szerepe van. A Szimfónia nevű cigarettát a fiatalság nevezi *Koncert*-nek vagy *Beethoven*-nek, az autómárkák elnevezéséről pedig akár külön dolgozatot lehet már írni. A Trabant *Trabicsék*, *Trabcsi* vagy *Trabinger*, vagy éppen *Cigánymerci*, a Zaporozsec *Zápor János* vagy *Zápor Jóska*, vagy éppen *Kertitraktor*. Kérdés azonban az, hogy ezek az alakváltozatok vagy elnevezések meddig tekinthetők tulajdonnévnek.

Egyetértek HAJDÚ MIHÁLY előadásával abban, hogy a személynevek vizsgálatában a kutatónak figyelemmel kell lennie arra, egy-egy névváltozat milyen szituációban hangzik el. Véleményem szerint mindenfajta tulajdonnév vizsgálatában nagyon fontos ez.

BACHÁT LÁSZLÓ